

Prof. dr. sc. Alan Uzelac, dipl. iur.*

Juraj Brozović, mag. iur.**

Emma Basioli***

UTJECAJ PRAKSE U PRAVNOJ KLINICI PRAVNOGA FAKULTETA U ZAGREBU NA ZAPOSLENJE NAKON ZAVRŠETKA STUDIJA

UDK: 347.921.6:378.4(497.5).096:34](Zagreb)

Primljeno: 30. 11. 2020.

Prihvaćeno: 1. 2. 2021.

Prethodno priopćenje

Sažetak

Kliničko pravno obrazovanje praktični je oblik nastave na pravnim fakultetima u sklopu kojeg se teorijsko znanje primjenjuje na pravnim problemima konkretnih stranaka. Aktivnim uključivanjem u rješavanje brojnih društvenih problema kroz kliničku praksu studenti dodatno razvijaju sposobnosti primjene naučenoga gradiva, stječu socijalne vještine i etičke vrijednosti, ali i opće i strukovne kompetencije koje su tražene na tržištu rada. Pravna klinika Pravnoga fakulteta u Zagrebu u svojem je desetogodišnjem radu uključila više od osamsto studenata koji su riješili preko petnaest tisuća predmeta davanjem općih pravnih informacija i izradom pisanih pravnih mišljenja što je zahtijevalo primjenu propisa iz raznih pravnih područja. S obzirom na to da dosad nije empirijski zabilježen utjecaj kliničke prakse na Pravnom fakultetu u Zagrebu na zaposlenje nakon završetka studija, u prvom će se dijelu rada prikazati rezultati provedenoga anketnog istraživanja na reprezentativnom uzorku bivših studenata kliničara, a sadašnjih magistara prava, sa zaključcima o mjeri u kojoj je klinička praksa studentima pomogla u savladavanju gradiva u okviru studija, koliko u zaposlenju, a koliko im je pomogla (i dalje pomaže) u obavljanju svakodnevnih zadataka na njihovu radnom mjestu. Kako bi se rezultati anketnoga istraživanja povezali s načinom i organizacijom rada u Pravnoj klinici Pravnoga fakulteta u Zagrebu te njezinim ciljevima, u drugom će se dijelu rada prikazati studije slučajeva sedam kliničkih grupa te potom iznijeti zaključci o ključnim elementima kliničke prakse na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

* Redoviti profesor u trajnom zvanju, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, alan.uzelac@pravo.hr

** Asistent, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, juraj.brozovic@pravo.hr

*** Studentica Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, studentska administratorica, Pravna klinika Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, emma.basioli@student.pravo.hr

Ključne riječi: praktično pravno obrazovanje, pravne klinike, kliničko pravno obrazovanje, zapošljavanje pravnika.

1. UVOD

Za uspješan završetak integriranoga preddiplomskoga i diplomskoga pravnog studija u Republici Hrvatskoj studenti su u pravilu dužni upisati i položiti praktični dio nastave, odnosno uspješno završiti neki od oblika praktičnih vježbi u skladu s izvedbenim planom fakulteta na kojem studiraju.¹ Razlog treba tražiti u želji da studenti već tijekom studija dođu u priliku primijeniti naučeno gradivo umjesto da im se to omogući tek po završetku studija. Praktične vježbe mogu obaviti u određenim ustanovama, odvjetničkim uredima ili društvima, sudjelovanjem u simuliranom suđenju (*moot court*), hospitiranjem na sudu te, barem na onim fakultetima gdje je takav oblik prakse dostupan, u pravnim klinikama.

Kliničko pravno obrazovanje nije novost ni u svijetu ni u Republici Hrvatskoj. Ono veže svoje korijene uz inovativnu *case* metodu učenja prava harvardskoga profesora C. C. Langdella koji je predložio da studenti proučavaju odluke sudova i tako predviđaju sadržaj sudskih odluka u budućnosti. Problem Langdellova pristupa pravnom obrazovanju bio je taj što je bio statičan jer se u potpunosti usredotočio na ranije donesene sudske presude pa se s vremenom pristupalo dinamičnijim oblicima takvoga učenja, odnosno osnivanjem pravnih klinika.² Kao oblik praktičnoga obrazovanja pravne klinike prepoznate su još u 19. stoljeću u Sjedinjenim Američkim Državama, a u Europi tek od kraja 20. stoljeća.³ Tradicionalno se osnivaju radi ostvarenja dvaju ciljeva: pružanja besplatne pravne pomoći socijalno ugroženim pojedincima i skupinama te osposobljavanja studenata prava za pravne vještine i pripremom za preuzimanje društvenih odgovornosti.⁴

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu prepoznao je potrebu dodatnoga razvijanja socijalnih vještina, produbljiivanja znanja i primjene naučenoga gradiva pa je 2010.

- 1 V. izvedbene i nastavne planove Pravnoga fakulteta u Osijeku (<https://www.pravos.unios.hr/integrirani-preddiplomski-i-diplomski-sveucilisni-studij/izvedbeni-plan>), Pravnoga fakulteta u Splitu (<http://www.pravst.unist.hr/dokumentacija/#1554217507046-dac510e3-86d5>) te Pravnoga fakulteta u Zagrebu (<https://www.pravo.unizg.hr/pravni-studij/5.godina/nastavni-plan>). Pristupljeno 5. listopada 2020. Ističemo kako na Pravnom fakultetu u Rijeci (<http://pravri.uniri.hr/files/studiji/diplomski/izvedbeni700.pdf>) u osmom i devetom semestru postoji mogućnost da studenti kao izborni kolegij upišu jednu od klinika, ali nije riječ o pravnoj klinici u kojoj studenti samostalno intervjuiraju stranku te potom pružaju pravnu pomoć (eng. *live-client clinic*). Ostali oblici praktičnih vježbi usporedivi su na svim pravnim fakultetima u Republici Hrvatskoj.
- 2 Stephen Wizner, „The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice”, *Fordham Law Review* 70, br. 5 (2002):1931, <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol70/iss5/29>.
- 3 Barbara Bilić, Tena Čupić, Janko Havaš, „Hrvatska pravnoklinička iskustva u svjetlu dobrih europskih praksi”, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 53, br. 105 (2019):101, <https://hrcak.srce.hr/235495>.
- 4 Mohammad Mahdi Meghdadi, Ahmad Erfani, „The role of legal clinics of law schools in human rights education”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 15 (2011):3015, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.234>.

osnovana Pravna klinika Sveučilišta u Zagrebu (dalje: Pravna klinika). Svojom organizacijom, ciljevima, metodom rada i rezultatima postala je ne samo najvećom pravnom klinikom u Republici Hrvatskoj već i predvodnikom kliničkih aktivnosti u ovom dijelu Europe. Zato je osobito važno u prvom dijelu rada prikazati osnovna načela na kojima je ustanovljena te razloge za upravo takvu organizaciju.

Nadalje, s obzirom na nedostatak istraživanja o zadovoljstvu i uspješnosti stažiranja studenata kliničara u pravnim klinikama te korelaciji stjecanja kliničkoga iskustva s pronalaskom zaposlenja i pomoći u obavljanju svakodnevnih aktivnosti na radnom mjestu, proveli smo empirijsko istraživanje nad reprezentativnim uzorkom bivših studenata kliničara Pravne klinike. Cilj je na temelju istraživanja donijeti zaključke o tome kako i koliko pravno kliničko obrazovanje utječe na savladavanje gradiva i stjecanje općih i strukovnih kompetencija studenata te kako se one nakon završetka studija odražavaju na njihov položaj na tržištu rada. U istraživanju smo koristili kvantitativnu metodu (analizom rezultata anketnoga upitnika) te deskriptivno-kvalitativnu metodu (analizom sedam odabranih predmeta riješenih u Pravnoj klinici).

U prvom je dijelu istraživanja prije svega trebalo odrediti uzorak. Nakon deset godina djelovanja u Pravnoj klinici je do 1. ožujka 2020. volontiralo 879 studenata, od kojih je njih najmanje 552 završilo pravni studij do 15. lipnja 2020. kad je vršeno uzorkovanje. *Online* anketni upitnik od 20 pitanja izrađen je u *Microsoft Formsu* te je poslan ispitanicima u razdoblju od 13. do 27. srpnja 2020. godine, a krajnji rok za njegovo ispunjavanje bio je 9. kolovoza 2020. Upitnik je poslan uzorku od 499 ispitanika izabranih u *MS Excelu* nasumičnim odabirom koristeći *RAND* funkciju. Ispitanici su osobe obaju spolova koje su uspješno završile pravni studij i stekle titulu magistra prava te su volontirale za vrijeme studija najmanje jedan semestar u Pravnoj klinici. Sva su pitanja zatvorenoga tipa s već ponuđenim odgovorima ili mogućnosti označavanja stupnja slaganja ili neslaganja s određenom tvrdnjom, a upitnik je ispunilo ukupno 238 ispitanika. Time je zadovoljen uvjet reprezentativnosti jer margina pogreške iznosi manje od 5 % ($p < 0.05$).

U drugom dijelu rada praktičnim primjerima i opisom kliničkih aktivnosti prikazat će se kako se spomenuta vizija osnivanja i ciljevi Pravne klinike odražavaju u svakodnevnom radu studenata volontera te prožimaju kroz predmete svih sedam specijaliziranih kliničkih grupa. Detaljnom analizom sedam reprezentativnih predmeta različite pravne problematike prikazat će se kako klinički rad pomaže primijeniti naučeno gradivo, pomaže i u savladavanju i učenju novih instituta, upoznaje studente s područjima koja su marginalno ili nimalo pokrivena kurikulumom, pomaže studentima u stjecanju vještine strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja u stjecanju komunikacijskih i socijalnih vještina te u usvajanju etičkih vrijednosti. Naposljetku, posljednji odabrani slučaj dokazuje kako Pravna klinika ostvaruje svoj osnovni cilj osnivanja, odnosno pomoć ugroženim skupinama društva, a studenti volontiranjem ne doprinose samo svojem obrazovanju i stjecanju praktičnoga znanja već daju i zavidan doprinos zajednici.

2. KLINIČKO OBRAZOVANJE NA PRAVNOM FAKULTETU U ZAGREBU

2.1. Ciljevi, struktura i način djelovanja Pravne klinike

Kliničko pravno obrazovanje predstavlja obrazovnu transformaciju, a javilo se iz potrebe za promjenom koncepta učenja. Studenti ne uče pravne institute samo čitajući literaturu već i uključivanjem u rad šire društvene zajednice.⁵ Pravna klinika osnovana je u listopadu 2010. nakon što je s Ministarstvom pravosuđa sklopljen Ugovor o financiranju projekata udruga ovlaštenih za pružanje besplatne pravne pomoći i pravnih fakulteta za rad pravnih klinika iz sredstava za pružanje besplatne pravne pomoći za 2010.⁶ te izmijenjen Pravilnik o studiju. Od svojih početaka Pravna klinika djeluje u okviru Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći (NN 62/08, 44/11 i 81/11, odnosno kasnije NN 143/13, 98/19, u daljnjem tekstu: ZBPP) te je ovlaštenu pružatelj primarne pravne pomoći koja se sastoji u pravnom savjetovanju i informiranju korisnika besplatne pravne pomoći.⁷ Kao uzor/model kliničkoga obrazovanja odabrana je pravna klinika Pravnoga fakulteta Osu (*JussBuss*) koju karakterizira autonoman rad studenata u grupama vođen idejom naglašene socijalne osjetljivosti uz istodobno stjecanje korisnih praktičnih vještina.⁸

Volontiranjem u Pravnoj klinici, pružajući primarnu pravnu pomoć iz različitih područja, studenti nadograđuju svoje praktično pravno znanje⁹, ali i doprinose cijelom sustavu pravne pomoći i cjelokupnoj zajednici upravo zato što je osiguran besplatan pristup na pravnu pomoć najugroženijim skupinama društva.¹⁰ Jedan od ostalih ciljeva jest senzibilizirati studentsku populaciju i podržati ih u volonterskom radu i drugim oblicima pravnoga djelovanja radi opće dobrobiti ili zaštite ugroženih osoba i socijalnih skupina te njihovu aktivizmu.¹¹

Podjela na grupe, preuzeta iz norveškoga modela, u početku je imala minimalistički oblik, s podjelom na tri grupe – građansku, kaznenu i upravnu – koje

5 Alan Uzelac, Barbara Preložnjak, „Clinical Legal Education Between the Labor Market Demands and the Need to Contribute to Society”, izlaganje na konferenciji Međunarodne mreže za kliničko pravno obrazovanje (ENCLE) u Torinu, 20. - 21. rujna 2018.

6 Barbara Preložnjak, „Clinical legal education in Croatia – from providing legal assistance to the poor to practical education of students“, *International Journal of Clinical Legal Education*, br.19 (2013):373-374.

7 Čl. 6. st. 2. navodi kako primarnu pravnu pomoć pružaju upravna tijela, ovlaštene udruge i pravne klinike.

8 Juraj Brozović, „Pravna klinika – odlična prilika za stjecanje praktičnih vještina već tijekom studiranja”, *Pro Bono*, br. 1 (2012):1, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_1.pdf.

9 Barbara Preložnjak, Juraj Brozović, The financial challenges of clinical legal education: an example from a zagreb law clinic, *International Journal of Clinical Legal Education* 23, br. 4. (2016):145.

10 *Ibid.*, str. 11 i 12.

11 Taj studentski aktivizam odražava se i na dužnost svakoga studenta da surađuje s jednom od pedesetak udruga civilnog društva s kojima je Pravna klinika u deset godina svojega djelovanja sklopila sporazume o suradnji.

su održavale pravno područje u kojem su se studenti kliničari trebali specijalizirati. Vrlo brzo, već u drugom semestru djelovanja, Pravna klinika shvatila je da se njezina organizacijska struktura mora u većoj mjeri približiti korisnicima koji kao pravni laici ne mogu unaprijed prepoznati u koju grupu predmeta ulazi njihov predmet. Stoga je od drugoga semestra Pravna klinika podijeljena u šest, a od naredne akademske godine sedam grupa čiji nazivi odražavaju specifične ugrožene skupine građana:

- Grupa za pomoć tražiteljima međunarodne zaštite i strancima
- Grupa za suzbijanje diskriminacije i prava manjina
- Grupa za prava djece i obiteljsko uzdržavanje
- Grupa za zaštitu i pomoć žrtvama kaznenih djela
- Grupa za zaštitu prava radnika
- Grupa za zaštitu prava pacijenata
- Grupa za pomoć građanima u ovršnom postupku.

Pravna klinika ima integralni i diverzificirani pristup prema pravnim problemima, odnosno svaki se korisnik može obratiti Pravnoj klinici neovisno o vrsti pravnoga problema s kojim se susreo. Dežurni student provodi intervju i uz pomoć studentskoga administratora unosi u bazu osnovne podatke o stranci i njezinu predmetu. S obzirom na informacije i pitanja predmet se dodjeljuje jednoj od radnih skupina (grupa) koja u najbližoj mjeri odgovara potrebama pojedine stranke.¹² Unutar Pravne klinike djeluju još dvije grupe koje su sastavljene od studenata svih kliničkih grupa: Grupa za odnose s javnošću i Uredništvo biltena *Pro bono*.¹³

Autonomija studenata koju Pravna klinika pokušava poticati po uzoru na norveški model odražava se i na njezina tijela upravljanja. Rad Pravne klinike vodi i koordinira vodstvo, odnosno voditelj Pravne klinike koji ima više zamjenika i pomoćnika. Voditelj predstavlja Pravnu kliniku te nadzire opći rad i njezino poslovanje.¹⁴ Međutim, ključno tijelo upravljanja – Malo vijeće – čine pored vodstva, akademskih i vanjskih mentora, studentski mentori svake od sedam kliničkih grupa. Malo vijeće donosi ključne odluke o projektima i planovima rada Pravne klinike, organizacijskim i strukturnim promjenama, uključivanju u rad novih akademskih mentora, imenovanju studentskih mentora i administratora i sl.¹⁵ Jednom u semestru održava se i plenum svih studenata kliničara da se tako svakom uključenom studentu omogući utjecaj na donošenje upravljačkih odluka.¹⁶

Autonomija studenata odražava se i na sam sastav studentskih grupa i izbor studentskih mentora. Iako odluku potvrđuje Malo vijeće, intervjuje za prijem nove generacije studenata kliničara prema posebnim uputstvima provode sami studentski mentori i administratori nadležni za rad pojedine grupe. Ključni kriteriji za prijem studenata nisu vezani primarno uz uspjeh na studiju, već motivaciju za rad, poželjno i veći broj semestara. Studentske mentore, odnosno iskusnije studente kliničare koji sudjeluju u radu Pravne klinike više od jednoga semestra, također bira sama grupa uz potvrdu Maloga vijeća jer vrijedi pravilo: oni koji zajedno odgovaraju, trebaju imati

12 *Op. cit.* bilj. 6, str. 378.

13 Čl. 13. Akta o organizaciji Pravne klinike.

14 Čl. 11. Akta o organizaciji Pravne klinike.

15 Čl. 14. Akta o organizaciji Pravne klinike.

16 Čl. 15. Akta o organizaciji Pravne klinike.

utjecaja na izbor svojih suodgovornih kolegica i kolega.¹⁷

Autonomija studenata u radu na samim predmetima, što je također karakteristika norveškoga modela, nije mogla u cijelosti biti preslikana na hrvatske prilike, odnosno pravno okruženje naviknuto na hijerarhijsku strukturu i odnose. Zato je, u cilju disperzije odgovornosti, odgovornost za rezultat i pruženu pravnu pomoć podijeljena između studenta izvjestitelja koji vrši istraživanje te na temelju toga izrađuje nacrt pravnoga mišljenja, studentskoga mentora koji je zadužen za primarnu kontrolu formalne ispravnosti i potpunosti pravnoga mišljenja, grupe koja može u svakom trenutku intervenirati i dati svoje sugestije za poboljšanje nacrta pravnoga mišljenja te akademskoga, odnosno vanjskoga mentora koji potvrđuje da je nacrt usklađen s pravnim propisima. Studenti pružaju pravnu pomoć pod stručnim nadzorom akademskih mentora.¹⁸ Akademski i vanjski mentori nisu studenti, već suradnici i nastavnici Pravnoga fakulteta u Zagrebu, odnosno druge stručne osobe (odvjetnici, odvjetnički vježbenici te drugi diplomirani pravnici) s iskustvom u pojedinom pravnom području.¹⁹ Opće pravne informacije, koje predstavljaju jednostavniji oblik pružene pravne pomoći zbog čega se često daju u usmenom obliku, podložne su jednostavnijoj formi bez kontrole akademskoga mentora, ali ponovno prolaze kontrolu studentskoga mentora i grupe.

Kako klinički rad izgleda u praksi? Unutar svake specijalizirane kliničke grupe volontira između dvanaest i osamnaest studenata te su isti podijeljeni u dvije podgrupe. Svaka klinička grupa održava dežurstvo jednom tjedno u trajanju od dva sata u prostorijama Pravne klinike, a podgrupe se unutar nje rotiraju pa je stoga student volonter dežuran jednom u dva tjedna.²⁰ Koordinaciju rada pojedinih kliničkih grupa na terenu vrše studentski administratori kojih je trenutno četvero. Njihova je uloga presudna jer su zaduženi za unos predmeta u kliničku bazu podataka, ali i statističko praćenje rada grupa kao i za svakodnevnu komunikaciju s vodstvom i drugim tijelima Pravne klinike.²¹ Oni naručuju stranke za dolazak u prostorije Pravne klinike radi intervjua na dežurstvu. Nakon provedbe intervjua grupa, zajedno sa studentskim administratorima, donosi odluku o prijemu predmeta nakon čega se on dodjeljuje jednoj od kliničkih grupa i studentu izvjestitelju unutar nje, koji odmah može početi

17 Čl. 13. i 17. Akta o organizaciji Pravne klinike.

18 Alan Uzelac, Barbara Preložnjak, „The Development of Legal Aid Systems in the Western Balkans. A Study of Controversial Reforms in Croatia and Serbia”, *Kritisk Iuss* 20, 3-4 (2012):274, f. 59.

19 Čl. 13. st. 6. i čl. 2. Akta o organizaciji Pravne klinike.

20 Stranke se Pravnoj klinici mogu obratiti telefonom, ispunjavanjem obrasca na internetskoj stranici, osobnim dolaskom u prostorije Pravne klinike u radno vrijeme ili na dežurstvo u sklopu vanjskih klinika. Vanjske klinike projekt su koji je počeo 2012., također po uzoru na norveški model, odlaskom u 14 gradova izvan Grada Zagreba kako bi pravna pomoć bila dostupna na širem teritoriju Republike Hrvatske, posebno na području onih pravnih fakulteta koji nisu uspostavili pravne klinike. U izvanrednim okolnostima uzrokovanih pandemijom i zagrebačkim potresom dežurstva u rezidentnoj klinici zamijenjena su telefonskim dežurstvima kako bismo odgovorili na epidemiološke izazove. Domagoj Zidarević, „Nova svakodnevica u Pravnoj klinici”, *Pro Bono*, br. 12 (2020):1, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_12.pdf.

21 Čl. 16. Akta o organizaciji Pravne klinike.

s radom.²²

2.2. Statistika rada Pravne klinike

U Pravnoj se klinici od početka vodi statistika o broju i vrsti predmeta s ciljem praćenja rada klinike i potreba građana. U prvom desetljeću svojega djelovanja zaprimila je preko petnaest tisuća predmeta te se time prometnula u jednoga od najvećih pružatelja primarne pravne pomoći u Republici Hrvatskoj. U gotovo trećini slučajeva (32,4 %) stranke su se Pravnoj klinici obratile barem dvaput što znači da joj se trećina stranaka, očito zadovoljnih pruženom pravnom pomoći, obraća ponovno.

Svi predmeti evidentiraju se prema vrsti postupka kojem pripadaju (građanski, upravni ili kazneni) te je najviše građanskih predmeta (72,63 %), potom upravnih (20,80 %) te kaznenih predmeta (6,57 %).²³ Među građanskim predmetima prednjače ovršni predmeti, zemljišnoknjižni, a slijede ih radni (ugovor o radu, otkazni rok), obiteljski (razvod braka, uzdržavanje, skrbništvo) te pitanja vezana uz nasljeđivanje. Nadalje, od upravnih predmeta valja izdvojiti pravo na mirovinu, prava osoba s invaliditetom, pravo na besplatnu pravnu pomoć te prava tražitelja azila, a od kaznenih pitanja vezanih uz vođenje kaznenoga postupka, kaznene prijave i prekršajni postupak. Predmeti, dakle, pokrivaju materiju koja je djelomično zastupljena u kurikulumu, a djelomično područja koja studenti tek trebaju istražiti.

Pravna klinika nastoji pravnu pomoć pružiti po najvišim profesionalnim standardima, svaki predmet riješiti čim prije moguće, posebno u hitnim slučajevima, a sa svim podacima koje joj stranke ustupe postupa pažljivo i obazrivo čuvajući pritom povjerljivost podataka i dostojanstvo stranaka. Prema podacima iz ak. god. 2019./2020., pravna mišljenja u prosjeku su se izrađivala u roku od 51,79 dana iako treba naglasiti da se dio predmeta, koje označavamo hitnima, rješava značajno ranije, unutar zakonom ili sudskom odlukom određenoga roka. Opće pravne informacije daju se unutar roka od 16,62 dana.

U rad su se do tekuće akademske godine uključila 983 studenta kliničara čime je postala i najmasivniji oblik praktičnih vježbi na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Novu generaciju studenata također prima češće od, npr. simuliranih suđenja jednom semestralno ovisno o potrebama pojedine grupe.²⁴ Što se tiče broja akademskih i vanjskih mentora, njihov je broj tijekom godina varirao i ovisi o njihovoj raspoloživosti. Trenutno su aktivna čak 73 akademska mentora od kojih su većina vanjski mentori pa nisu na raspolaganju za istodobno mentoriranje velikoga broja predmeta. U rad je tijekom godina bilo uključeno još trideset i dvoje akademskih i vanjskih mentora.

22 U praksi smo skloni tomu da studentska grupa koja je provodila intervju preuzme predmet jer ima neposredna saznanja o predmetu. Međutim, broj predmeta i uža specijalizacija mogu biti razlog da predmet u konačnici bude dodijeljen drugoj grupi.

23 Podatci prikazuju stanje na dan 26. studenoga 2020. te je ukupan broj riješenih predmeta u Pravnoj klinici 15 547, a od toga 11 292 su građanski, 3233 upravni te 1022 kazneni predmeti.

24 Statistički smo zabilježili kako čak 48,81 % studenata u Pravnoj klinici ostaje volontirati dulje od jednoga semestra iako je za 10 ECTS bodova potrebno stažirati samo jedan semestar.

3. REZULTATI KVANTITATIVNOGA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Opća karakteristika uzorka

U svrhu provođenja istraživanja za izvođenje zaključaka u prvom dijelu rada korišten je *online* anketni upitnik koji je za 500 ispitanika bio dostupan slanjem elektroničkom poštom. Anketnim upitnikom od 20 pitanja prikupljeni su podatci bivših studenata volontera Pravne klinike koji se odnose na rad u Pravnoj klinici, učenje tijekom studiranja, ali i zaposlenje i utjecaj na rad na sadašnjem radnom mjestu. Svi ispitanici imaju isti stupanj obrazovanja te su završili integrirani pravni studij, a volontirali su najmanje jedan semestar u Pravnoj klinici. Stopa odgovora na poslano ankete bila je 47,6 %, odnosno zabilježeno je 238 odgovora ispitanika što je dovoljno za ciljanu reprezentativnost.

Prvi dio anketnoga upitnika (osam pitanja) odnosio se na opće karakteristike ispitanika poput spola, starosne dobi, radnoga staža, broja dosadašnjih radnih mjesta, trenutnoga radnog mjesta, broju semestara provedenih u Pravnoj klinici, godini studija u kojoj se ispitanik uključio u Pravnu kliniku te koju je funkciju u njoj obnašao.

Iz uzorka je vidljivo da je većina ispitanika ženskoga spola (71 %) i da pripadaju dobnoj skupini od 28 do 30 godina (40,76 %). Većina ispitanika zaposlena je jednu do dvije godine (27,32 %), odnosno u neznatno manjem postotku dvije do tri godine (26,05 %). Najveći broj ispitanika do sada je radio na samo jednom radnom mjestu (40,34 %). Zanimljiv je podatak da je gotovo 9 % ispitanika radilo na više od tri radna mjesta (Tablica br. 1).

Tablica br. 1: Opća karakteristika uzorka

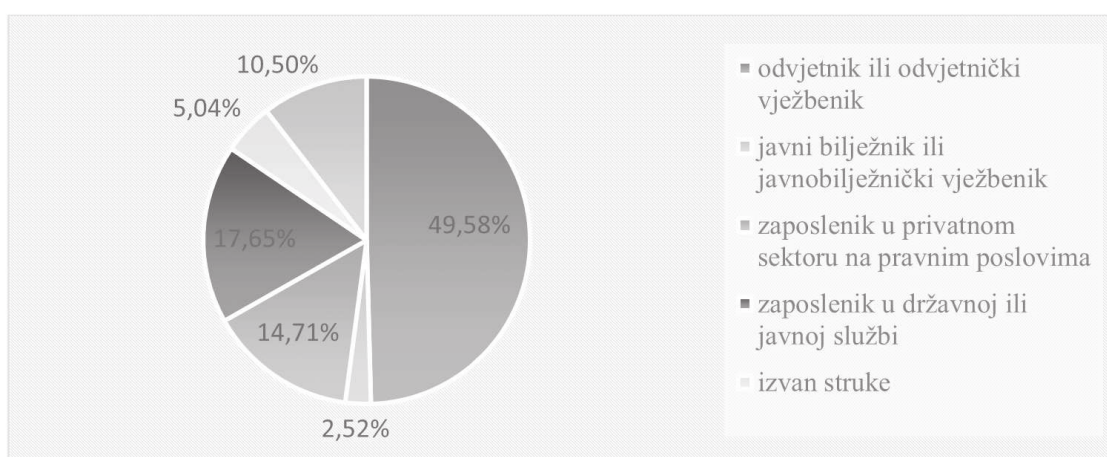
	APSOLUTNO	RELATIVNO (u%)
SPOL		
Ženski	169	71
Muški	69	29
DOB		
22-24	4	1,69
25-27	69	29
28-30	97	40,76
31 i više	68	29
RADNI STAŽ		
Manje od 1 godine	35	14,71
1 - 2 godine	65	27,31
2 - 3 godine	62	16,06
4 - 5 godina	46	19,33
Više od 5 godina	30	12,61

BROJ DOSADAŠNJIH RADNIH MJESTA		
1	96	40,34
2	104	43,7
3	17	7,14
4	16	6,72
5 ili više	2	2,1

Što se tiče sektora zaposlenja (Graf br. 1), najveći broj ispitanika, skoro polovina, zaposlen je kao odvjetnik ili odvjetnički vježbenik (49,58 %). Drugu polovinu čine ispitanici zaposleni kao javni bilježnik ili javnobilježnički vježbenik (2,52 %), u državnoj ili javnoj službi (17,65 %), u privatnom sektoru na pravnim poslovima (14,71 %), izvan struke (5,04 %) i na ostalim poslovima (10,50 %).

Graf br. 1: Sektor zaposlenja ispitanika

Ispitanici su u pitanju ponuđenim odgovorima također otkrili koliko su semestara volontirali u Pravnoj klinici te je najveći udio ispitanika proveo dva semestra u Pravnoj klinici (čak 42,02 %), jedan semestar (30,25 %), tri semestra (15,55 %), četiri semestra (9,66 %), pet ili više semestara (samo 2,52 %). Većina ispitanika uključila se u rad Pravne klinike na četvrtoj godini studija (47,48 %), na trećoj godini njih 28,57 %, na petoj godini njih 22,27 %, a samo 1,68 % na drugoj godini. Nadalje, 33,61 % ispitanika navelo je da je obnašalo neku od studentskih dužnosti u Pravnoj klinici poput studentskoga mentora, studentskoga administratora, člana PR-tima i člana uredništva biltena *Pro bono*.

3.2. Zadovoljstvo volontiranjem te njegovim utjecajem na studij i zaposlenje

Drugi dio upitnika odnosio se na mišljenje ispitanika o zadovoljstvu rada u Pravnoj klinici te mišljenje koliko im je rad u Pravnoj klinici pomagao pri učenju novoga gradiva, razumijevanju naučenoga gradiva, ali i zaposlenju. U ovom dijelu

upitnika svi su sudionici trebali izraziti svoj stupanj slaganja Likertovom skalom²⁵ s navedenim tvrdnjama. Navedeno je 12 tvrdnji na koje su sudionici odgovarali na ljestvici od pet stupnjeva: uopće se ne slažem, djelomično se ne slažem, niti se slažem niti se ne slažem, djelomično se slažem, u potpunosti se slažem.

Kad je u pitanju utjecaj kliničkoga staža na usvajanje i razumijevanje gradiva tijekom studija, svojim odgovorima 47,06 % ispitanika se djelomično te 41,60 % u potpunosti složilo kako im je iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo u razumijevanju funkcioniranja pojedinih pravnih instituta u praksi i primjeni naučenoga gradiva na studiju. Nadalje, 42,44 % bivših studenata prava makar se djelomično složilo kako im je iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo u savladavanju gradiva predmeta koje nisu položili do početka prakse. Istodobno, čak 62,61 % ispitanika uopće se nije složilo s tvrdnjom da ih je volontiranje omelo u polaganju ispita i ispunjavanju drugih studentskih dužnosti. Ovo su nam vrijedni podatci ne samo zato što potvrđuju da je ključan cilj osnivanja Pravne klinike ostvaren već i zato što vidimo da volonterske obveze, unatoč njihovoj broju i opsegu, nisu bile smetnja u uspješnom dovršetku studija.

Što se tiče utjecaja prakse u Pravnoj klinici na zaposlenje, samo 21,01 % ispitanika nije se ni djelomično složilo s tvrdnjom kako im je iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo pri zaposlenju, odnosno da poslodavac nije prilikom njihova zapošljavanja uzeo u obzir i cijenio volontiranje, dok se više od polovine ispitanika barem djelomično složilo s tom tvrdnjom (54,62 %). Što se tiče rada i obavljanja zadataka u okviru trenutnoga radnog mjesta, nešto manje od polovine ispitanika (48,74 %) barem se djelomično složilo da im je Pravna klinika pomogla u njihovu obavljanju. Osobito su nam važni podatci o stjecanju pravničkih vještina tijekom kliničkoga staža jer je velika većina ispitanika ocijenila da im je Pravna klinika barem djelomično pomogla u stjecanju komunikacijskih i socijalnih vještina potrebnih za rad sa stankama (79,84 %), vještina strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja (69,23 %) te razumijevanju etičkih vrijednosti i u odnosu zastupnik – stranka (74,37 %). Time smo, barem u očima bivših studenata kliničara, dobili potvrdu da Pravna klinika često neposredno, a u svakom slučaju makar posredno, utječe na zaposlenje studenata pravnoga studija.

O njihovu zadovoljstvu možda više svjedoči posljednji niz pitanja koji omogućuje da, sagleđano u retrospektivi, dobijemo poruku o poželjnim nastavnim oblicima. Visoki udio ispitanih bivših studenata prava (95,38 %) općenito smatra da bi Pravni fakultet u Zagrebu trebao veći naglasak staviti na učenje kroz praksu. S ovom tvrdnjom nema ispitanika koji se uopće ili djelomično nisu složili. Nadalje, ponovno se velika većina ispitanika, njih 71,43 %, izjasnila kako se u potpunosti slaže i smatra važnim da student tijekom studentske prakse u okviru studija ostvari dodatne ciljeve poput pomoći ugroženim skupinama što nam potvrđuje da je ostvaren i drugi cilj

25 „Vrsta najčešće primjenjivane ljestvice za mjerenje stavova. Sastoji se od tvrdnji, najčešće 15 do 20, koje izražavaju pozitivan ili negativan stav prema nekom objektu stava. Svaku tvrdnju prati najčešće pet mogućih odgovora. Njima se izražava stupanj slaganja, odn. neslaganja sa stavom izraženim u tvrdnji (potpuno slaganje, slaganje, neodlučnost/neutralnost, neslaganje, potpuno neslaganje).“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2020*, Pristupljeno 10. studenoga 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36507>.

osnivanja Pravne klinike. U odnosu na samu kliničku praksu polovina ispitanika u cijelosti smatra kako bi klinička praksa trebala biti obvezna za sve studente. Ono što nam je najvažnije iz aspekta zadovoljstva studenata, čak 83,61 % ispitanika u cijelosti se složio s tvrdnjom da bi preporučili mlađim kolegama volontiranje u Pravnoj klinici.

Tablica br. 2: Utjecaj kliničke prakse na studij i zaposlenje

	uopće se ne slažem	djelomično se ne slažem	ni se slažem ni se ne slažem	djelomično se slažem	u potpunosti se slažem
Iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo mi je u razumijevanju funkcioniranja pojedinih pravnih instituta u praksi i u primjeni gradiva naučenoga na studiju.	2,10 %	2,52 %	6,72 %	47,06 %	41,60 %
Iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo mi je u savladavanju gradiva predmeta koje nisam položio/la do početka prakse u Pravnoj klinici.	22,27 %	10,50 %	24,79 %	31,52 %	10,92 %
Volontiranje u Pravnoj klinici omelo me u polaganju ispita i ispunjavanju drugih studentskih dužnosti.	62,61 %	13,45 %	11,34 %	10,50 %	2,10 %
Iskustvo u Pravnoj klinici pomoglo mi je pri zaposlenju, odnosno poslodavac je prilikom mogega zapošljavanja uzeo u obzir i cijenio moje volontiranje u Pravnoj klinici.	13,87 %	7,14 %	24,37 %	34,03 %	20,59 %
Iskustvo u Pravnoj klinici pomaže mi u radu i obavljanju svakodnevnih zadataka u okviru trenutnoga radnog mjesta.	21,43 %	8,40 %	21,43 %	36,97 %	11,77 %
U Pravnoj klinici stekao/la sam potrebne komunikacijske i socijalne vještine potrebne za rad sa strankama koje mi koriste i danas.	3,78 %	6,72 %	9,66 %	50,00 %	29,84 %
U Pravnoj klinici stekao/la sam vještine strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja.	9,24 %	7,14 %	14,29 %	44,96 %	24,37 %

Pravna klinika doprinijela je mojem razumijevanju etičkih vrijednosti u odnosu zastupnik – stranka.	6,30 %	3,78 %	15,55 %	47,06 %	27,31 %
Općenito smatram da bi Pravni fakultet u Zagrebu trebao veći naglasak staviti na učenje kroz praksu umjesto klasičnih predavanja.	0,00 %	0,00 %	0,42 %	4,20 %	95,38 %
Smatram važnim da studenti tijekom studentske prakse u okviru studija ostvare dodatne ciljeve poput pomoći ugroženim skupinama građana.	0,42 %	0,84 %	5,46 %	21,85 %	71,43 %
Smatram da bi klinička praksa trebala biti obvezna za sve studente.	6,72 %	6,72 %	14,29 %	22,27 %	50,00 %
Preporučio/la bih mladim kolegama volontiranje u Pravnoj klinici.	0,42 %	0,84 %	3,79 %	11,34 %	83,61 %

4. STUDIJE SLUČAJEVA: PRIKAZ KLINIČKE METODE U ODABRANIM PREDMETIMA

4.1. Uvodno

Na temelju gore iskazanih podataka vidimo kako su rezultati empirijskoga istraživanja među bivšim studentima, volonterima Pravne klinike potvrdili hipotezu da kliničko obrazovanje pomaže studentima u razumijevanju naučenoga gradiva, usvajanju novih znanja, kako veliku većinu njih ne ometa u ispunjavanju studentskih dužnosti i kako je poslodavac volontiranje u Pravnoj klinici uzeo u obzir prilikom zaposlenja. Kako bi se odgovori ispitanika povezali s radom u Pravnoj klinici u nastavku slijedi analiza sedam predmeta stranaka koje su studenti primili, intervjuirali te čije su pravne probleme obradili te uspješno riješili. Cilj ovoga dijela rada jest na praktičnim reprezentativnim primjerima kliničkih grupa pokazati zašto organizacija Pravne klinike s opisanom načinom rada daje rezultate dobivene anketnim upitnikom i opisane u trećem poglavlju.

U svim aspektima rada Pravne klinike u najvećoj se mogućoj mjeri štiti privatnost stranke. Stranke prilikom dolaska u Pravnu kliniku daju izričitu privolu za obradu osobnih podataka te im se daje Pouka o privatnosti Pravne klinike.²⁶ U predstavljenim

26 Dokumentacija i osobni podatci načelno se koriste samo u procesu pružanja besplatne pravne pomoći sukladno odredbama ZBPP-a. Stranka je upoznata u Pouci o privatnosti kako Pravna klinika osobne podatke koristi za postizanje drugih njezinih legitimnih interesa te da njezin predmet može poslužiti kao inspiracija za znanstveno-stručne tekstove koje Pravna klinika

slučajevima u cijelosti poštujemo anonimnost te nećemo iznositi osobne podatke stranaka, koji bi ih na bilo koji način mogli izložiti javnosti, odnosno identifikaciji.

4.2. *Pravna klinika pomaže u razumijevanju funkcioniranja pravnih instituta i primjeni naučenoga gradiva*

U svrhu primanja studenata u Pravnu kliniku, stručniji i iskusniji kliničari provode intervju kandidata na početku svakoga semestra te jedno od glavnih pitanja odnosi se na motiv prijave. Najčešći odgovor jest kako žele volontirati u Pravnoj klinici zbog nedostatka praktičnoga oblika nastave, odnosno kako bi bolje razumjeli naučeno gradivo te kako bi pomogli potrebitim građanima.

U jednakom primjeru studenti su trebali primijeniti naučeno gradivo iz građanskoga materijalnog prava koji se, barem prema preliminarnoj pravnoj kvalifikaciji, odnosio na potencijalnu zastaru potraživanja. Stranka je imala više dugovanja radi čije naplate se provodila ovrha nad njezinom mirovinom. Riječ je o dugu za televizijsku pristojbu i dugu prema jednoj banci. Uz to, stranka je od privatnoga društva uzela zajam u iznosu od 1500 kuna, a čije je potraživanje ustupljeno jednoj zadruzi. Stranku je zanimalo je li nastupila zastara potraživanja te može li ikako postići otpis duga ili odgodu njegova plaćanja.

Student kliničar koji je bio izvjestitelj u predmetu primjenom Zakona o obveznim odnosima (NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18) na strankin slučaj zaključio je kako zastara ne teče jer su vjerovnici prekid zastarnoga roka ishodili pokretanjem ovršnih postupaka u FINA-i te sukladno tomu, zastara u konkretnim slučajevima nije nastupila niti će zastarni rok moći početi teći dok ne budu pravomoćno okončani navedeni postupci. Student je, dakle, teorijsko znanje stečeno u okviru kolegija Građansko pravo 1 primijenio na konkretne činjenice utvrđene intervjuom sa strankom i proučavanjem dokumentacije. Posebno vrijedi istaknuti da je student dobio uvid u ovršni spis za što u redovitom kurikulumu nema prilike do pete godine studija i to samo ako izabere kolegij Izvanparnično i ovršno pravo kao predmet izabranoga (građanskopravnog) modula.

4.3. *Pravna klinika pomaže u savladavanju novoga gradiva i predmeta koji nisu položeni prije obavljanja prakse*

Tipičan primjer savladavanja novoga gradiva koje studenti nisu susreli do trenutka volontiranja jest rad na predmetima iz područja radnoga prava. Studenti, naime, upisuju kolegij Radno i socijalno pravo tek u osmom semestru, odnosno u ljetnom semestru četvrte godine studija. S obzirom na to da se većina studenata priključuje upravo na četvrtoj godini, dio njih – dakako nakon edukacije i detaljnih uputa – dobiva priliku pod nadzorom usvajati gradivo ovoga kolegija prije nego što su ga imali priliku upisati. Kliničko obrazovanje i ranije se potvrdilo kao odlična metoda kojom se mogu podučavati pravni instituti različitih grana prava²⁷ i to upravo

objavljuje na blogu ili u službenom glasilu, dakako uz zaštitu povjerljivosti te potpunu anonimizaciju primljenih podataka.

27 R. J. Wilson, „Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal

primjenom pravnih instituta na strankin konkretan primjer.²⁸

U sljedećem primjeru prikazat će se kako Pravna klinika pomaže u učenju novih pravnih instituta i novoga gradiva predmeta. U konkretnom predmetu stranka je početkom 2006. sklopila ugovor na neodređeno vrijeme za obavljanje poslova medicinske sestre u jednom domu za starije i nemoćne. Tijekom godina triput je koristila porodiljni dopust, a više puta joj je priznavan status roditelja njegovatelja. Tijekom 2017., pet dana nakon posljednjega rješenja kojim joj je priznat status roditelja njegovatelja, stranci je osobno uručen izvanredni otkaz zbog nepoloženoga stručnog ispita za medicinsku sestru i neopravdan izostanak s posla jedan dan. Stranka tvrdi da je poslodavac znao u trenutku zapošljavanja, kao i sve naredno vrijeme, da ona nema položen stručni ispit. Također, stranka navodi da je liječnica omaškom propustila navesti sporni datum u doznakama o bolovanju s obzirom na to da su prethodni i sljedeći dani pokriveni doznakama. Stranku je zanimalo je li otkaz zakonit s obzirom na njezin status i činjenicu da je poslodavac znao za manjak stručnih preduvjeta, a htjela je i znati kakve pravne mogućnosti ima na raspolaganju radi osporavanja toga otkaza. Kako bi odgovorio na strankina pitanja, kliničar je morao primijeniti više članaka Zakona o radu (NN 94/14) koji još nije savladao u dosadašnjem studiranju te naučiti više o pravnim institutima statusa roditelja njegovatelja, otkaza (analizirati razloge za otkaz, zahtjev za zaštitu prava i sl.), a u zadnjem se pitanju susreo i sa Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći.

U konkretnom slučaju objedinjeni su elementi radnoga i socijalnoga prava te je student bio potaknut da pronade i prouči materiju s kojom se dosad u svom obrazovanju nije susreo. Dakako, da bi studenti to mogli, potrebna je edukacija koja se na općoj razini i razini svake grupe organizira na početku svakoga semestra. Također, svaki se student može obratiti svojim akademskim mentorima za pomoć prije izrade nacrtu pravnoga mišljenja. Poželjno je da se studenti konzultiraju sa starijim kolegicama i kolegama u grupi. Desetogodišnje iskustvo pokazalo nam je da su rezultati u pravilu bolji ako rješavanju predmeta pristupi motiviran pojedinac koji tek treba istražiti određeno područje nego nemotiviran student s prethodnim znanjem o određenoj materiji.

4.4. Pravna klinika upoznaje studente s područjima koja su marginalno ili nimalo pokrivena kurikulumom

Studenti kliničari često se susreću s predmetima kad stranke žele provjeriti imaju li pravo na naknadu štete, kome i kako se potužiti zbog moguće kaznene, prekršajne i građanske odgovornosti što je djelomično pokriveno fakultetskim kurikulumom. Slično je i s pregledom socijalnih prava koja su djelomično pokrivena gradivom u okviru kolegija Radno i socijalno pravo. Međutim, brojni su slučajevi u kojim je potrebno primijeniti socijalno zakonodavstvo za koje studenti nisu mogli čuti čak i da su položili sve obvezne kolegije.

Education”, *German Law Review* 10, br. 7 (2009): 834, doi:10.1017/S207183220000136X.
28 Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin, Peter A. Joy, „Clinical Education for This Millennium: The Third Wave” *Clinical Law Review* 7, br. 1 (2000):15, https://www.academia.edu/23947045/Clinical_Education_for_this_Millennium_The_Third_Wave.

U konkretnom se slučaju Pravnoj klinici obratila stranka koja je tad već četiri godine bolovala od dijabetesa tipa 1. Stranka je nezaposlena i upoznata je sa svojim pravom na ortopedsku pomagala, no zanimalo ju je ima li još kakvih prava uzimajući u obzir svoju dijagnozu te koje su pretpostavke za rad osoba s invaliditetom i ima li kakve prednosti prilikom zapošljavanja.

U konkretnom primjeru prava osoba s invaliditetom određena su Zakonom o socijalnoj skrbi (NN 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17) te je isti obuhvaćen kao dio obvezne literature predmeta Radnoga i socijalnoga prava, no kod zapošljavanja osoba s invaliditetom primjenjuje se posebni zakon i odgovarajući podzakonski propisi koje studenti nemaju prilike učiti u sklopu kurikuluma. Kliničar je detaljnom analizom strankine dokumentacije i zakonskih normi utvrdio kako stranka nema posebna prava po osnovi statusa osobe oboljele od dijabetesa, no može pokušati ostvariti prava iz sustava socijalne skrbi poput osobne invalidnine, prava na doplatu za pomoć i njegu i naknadu do zaposlenja. Nadalje, kliničar je u odgovoru na drugo pitanje, primijenivši Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13, 152/14), ustanovio kako stranka u svojstvu osobe oboljele od dijabetesa tipa 1 može ostvariti pravo prednosti pri zapošljavanju i neka druga prava pod uvjetima propisanim tim zakonom i odgovarajućim pravilnicima, a može bitno može ostvariti i određena prava iz mirovinskoga sustava. Vrijedi napomenuti kako je student radom na ovom predmetu morao proučiti i primijeniti još četiri pravilnika kako bi u potpunosti utvrdio opseg strankinih prava.²⁹

4.5. Pravna klinika pomaže studentima u stjecanju vještine strukturiranoga pisanoga pravnog izražavanja

Najvažniji oblik pravne pomoći koji predstavlja sveobuhvatnu analizu strankina predmeta jest pisano pravno mišljenje koje se prema posljednjim podacima izrađuje u preko 40 % svih slučajeva u Pravnoj klinici. Iako pitanja stranaka nekad znaju biti jednostavna, broj stranica prosječnoga pravnog mišljenja iznosi između pet i deset stranica, a nerijetko prelazi taj broj. Svi studenti na početku semestra dobivaju detaljne upute o poželjnoj strukturi pravnoga mišljenja, kao i pisani priručnik za rad, no u konačnici studenti vještine pisanoga izražavanja razvijaju tek samostalnom izradom nacрта te – što je izuzetno važno – u interakciji i komunikaciji s akademskim mentorima.

U jednom takvom predmetu pravno je mišljenje prepravljano čak tri puta, što je u početku bio rezultat potrebe ispravne pravne kvalifikacije strankina pravnoga problema, a kasnije u službi pravilnoga strukturiranja misli kako bi one stranci bile razumljive. U konkretnom predmetu, strankin je muž prodao stan, no nije u Vodoopskrbi izvršio promjenu korisnika usluge te su ga ovršili. Zanimalo ga je zašto je prvi postupak povodom prigovora izgubio te odgovara li on za nepodmireni dug

²⁹ Pored Pravilnika o sadržaju i načinu vođenja očevidnika zaposlenih osoba s invaliditetom (NN 75/18), riječ je o Pravilniku o sastavu i načinu rada tijela vještačenja u postupku ostvarivanja prava iz socijalne skrbi i drugih prava po posebnim propisima (NN 73/97, 27/01, 59/0. i 82/01), Pravilniku o utvrđivanju kvota za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN 157/13) te Pravilniku o poticajima pri zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13).

prema Vodoopskrbi. Uz to ga je zanimalo može li na temelju ugovora o kupoprodaji stana tražiti naknadu štete budući da ugovor sadrži odredbu kako kupac od stupanja u posjed snosi sve troškove režija. Izrada mišljenja trebala je biti brza jer je stranci u roku od nekoliko tjedana slijedilo pripremno ročište u postupku pred nadležnim sudom povodom njegova prigovora protiv novoga platnog naloga. Aktivnom komunikacijom akademskoga mentora i grupe, unatoč višestrukim prepravcima, pravno je mišljenje izrađeno u roku.

Mišljenje je prvo trebalo uskladiti s primjenjivim zakonskim propisima. Iako je stranka doista spominjala naknadu štete, valja voditi računa da je riječ o pravnom laiku i da studenti ne mogu niti trebaju biti vezani strankinom pravnom kvalifikacijom. Studente je zato trebalo upozoriti na primjenjive zakonske i podzakonske propise iz kojih je proizlazila solidarna odgovornost prodavatelja i kupca. To znači da je stranka mogla jedino postaviti regresni zahtjev, a ne zahtjev za naknadu štete, s time da je trebalo u dokumentaciji analizirati je li solidarnost ustanovljena samo u korist stranke kao jednoga od solidarnih dužnika. Student je u drugom prepravku upozoren i da prilikom ocjene zastare zahtjeva mora u obzir uzeti i mogućnost da je tijekom zastarnoga roka radnjama dužnika ili vjerovnika prekinut. Mišljenje je posljednji put izmijenjeno i zbog potrebe pojednostavljenja teksta posebno u vezi s procesnim mogućnostima na pripremnom ročištu. Svjestan složenosti pravnih pitanja, akademski mentor savjetovao je studente da stranci mišljenje uruče osobno uz usmeno pojašnjavaње njihovih elemenata. Time smo u dijalogu ostvarili i edukativnu i savjetničku komponentu kliničkoga rada.

4.6. Pravna klinika pomaže studentima u stjecanju komunikacijske i socijalne vještine u radu sa strankama

Statistički podatci pokazali su kako se svaka treća stranka ponovno obrati Pravnoj klinici za drugo pružanje besplatne pravne pomoći. Tako navodimo i primjere dvaju zaprimljenih i zatvorenih predmeta jedne stranke koji će prikazati timski rad, komunikaciju među kliničarima, ali i sa strankom. Stranka se prvo javila Pravnoj klinici vezano uz ishodaње rješenja o mirovini i pokretanju upravnoga postupka u lipnju 2019.

Stranka je krajem 2018. podnijela zahtjev za mirovinu koji nije bio riješen više od pola godine. Telefonom mu je referentica zadužena za rješavanje njegova predmeta rekla da ne zna kad će rješenje biti potpisano i da ne može dati preciznije informacije. Problem je proizlazio iz tumačenja HZMO-a da stranka nema pravo na zdravstveno osiguranje jer nema 15 godina radnoga staža u Hrvatskoj, a nije ni u radnom odnosu ni u mirovini. Stranka je općom pravnom informacijom obaviještena da je po Zakonu o upravnom postupku rok za donošenje rješenja 60 dana. Stranka se povratno javila nakon pola godine jer je dobila odbijajuće rješenje iako je ono, barem prema tvrdnjama stranke, utemeljeno na pogrešnom utvrđenom činjeničnom stanju i tumačenju isprava u spisu. Stranci smo u pravnom mišljenju pojasnili koje su mogućnosti u vezi s ulaganjem pravnih lijekova te analizirali njezine navode i primljenu dokumentaciju.

Važno je naglasiti kako su na predmetima radile dvije različite studentice

kliničarke koje su tijekom rada na predmetu surađivale i međusobno komunicirale kako bi uvid u stanje stvari bio čim potpuniji. Timski je rad značajan za kliničko obrazovanje. Poticanje timskoga rada pomaže studentima usvojiti kritične životne vještine uključujući vještine vezane uz komunikaciju, planiranje i koordinaciju, vođenje i suradnju kao i rješavanje sukoba te razvoj njihove kreativnosti.³⁰

Stranka se drugi put javila elektroničkim putem, no nakon kontaktiranja kliničarke izvjestiteljice spremno se odazvala na intervju i donijela dodatnu dokumentaciju. Kliničarka je provođenjem intervjua i redovitom telefonskom komunikacijom sa strankom često razjašnjavala nejasnoće u dokumentaciji te dobila sve potrebne pravne informacije. Ovim primjerima vidimo kako studenti često moraju višekratno komunicirati sa strankama jer se prilikom istraživanja na predmetu pojave brojna pitanja koja nisu mogla biti anticipirana tijekom provođenja samo intervjua. Samim time analiza se svakoga pojedinog predmeta produbljuje, a količina interakcije bitno povećava razumijevanje materije u odnosu na klasične nastavne oblike. Dodatno, studenti razvijaju komunikacijske vještine koje se samo djelomično mogu usvojiti upotrebom srodnih praktičnih nastavnih oblika.

4.7. Pravna klinika uči studente etičkim vrijednostima u odnosu zastupnik – stranka

Kliničari se radom na predmetu mogu susresti s nizom etičkih dilema zbog čega obvezna edukacija na početku svakoga semestra uključuje upoznavanje studenata u Pravnoj klinici s osnovnim etičkim strukovnim standardima posebno u odnosu zastupnik – stranka. Specifični dvojni položaj Pravne klinike – kao pružatelja besplatne pravne pomoći i posebnoga nastavnog oblika – uvjetuje i poseban pristup radu koji neće u svim elementima odgovarati radu odvjetnika stranaka. Studenti kliničari potiču se na objektivni odmak od interesa, želja i očekivanja njihovih stranaka te rezultat njihova rada uvijek treba biti objektivno pravno mišljenje.

Poseban etički izazov predstavljaju nekooperativne stranke koje zahtijevaju poseban pristup pa studenti nužno trebaju usvojiti i određene profesionalne i poslovne vještine za ophođenje s takvim strankama. S obzirom na to da se Pravnoj klinici može svatko slobodno obratiti, ponekad nam se javljaju stranke s kojima je iznimno teško komunicirati ili koje nisu dovoljno kooperativne da bismo im mogli pružiti kvalitetnu pravnu pomoć. Važno je da u tim predmetima studenti zadrže profesionalni pristup iako je potencijalno riječ o zlouporabi prava na besplatnu pravnu pomoć.

Tako u bazi Pravne klinike postoje zapisi o desetak predmeta jedne stranke koja se prvi put obratila Pravnoj klinici 2014. kad je odbijala dati svoje osobne podatke iako joj je pojašnjeno da je to nužan preduvjet pružanja besplatne pravne pomoći. Istoga mjeseca javila se ponovno te ovoga puta dala sve informacije potrebne za pružanje pravne pomoći. Ozbiljnost strankina problema navela je studente na odluku o prijemu predmeta jer je stranka navela kako trpi zlostavljanje od susjeda već duži period i izrazila strah da joj prisluškuju telefon. Stranka je savjetovana da se

30 Janet Weinstein, Linda Morton, Howard Taras, Vivian Reznik, „Teaching Teamwork to Law Students”, *J. Legal Educ.* 63, br. 36 (2013):38, <https://jle.aals.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1092&context=home>.

obratiti državnom odvjetniku i podnese kaznenu prijavu te da priloži dokumentaciju iz bolnice u kojoj se liječila nakon posljednjega fizičkog napada. Stranka se javila nastavno na prethodni predmet s pitanjima zašto državno odvjetništvo i policija nisu pokrenuli postupak protiv susjeda, ima li pravo kazneno progoniti susjeda te kako se može obraniti od provaljivanja i uznemiravanja susjeda. Iako je stranka već dobila pravni savjet, dodatno su joj pojašnjene procesne mogućnosti. Unatoč tomu, stranka se Pravnoj klinici obratila još nekoliko puta svaki put ponovno ponavljajući iste ili slične upite. Stranka je, unatoč izostanku najave, svaki put primljena te su je kliničari različitih kliničkih grupa uredno saslušali. Kako su studenti kliničari doskočili tom problemu bez ugrožavanja profesionalnih standarda u ophođenju sa strankom?

U slučaju da je stranka imala pitanje na koje nije bilo odgovoreno, otvoren je novi predmet i riješen općom pravnom informacijom. U odnosu na ponovljene upite strpljivo su joj još jednom pojašnjena već izrađena i uručena pravna mišljenja. Stranka je često odbijala dati dokumentaciju na uvid, a kliničari su stranku često morali smirivati i ispočetka pokušati opravdati ukazano povjerenje. Zadržali su profesionalan pristup uz nužnu dozu empatije te stekli vrijedno iskustvo koje se ne može steći čitanjem nijednoga udžbenika.

4.8. *Pravna klinika pomaže studentima ostvariti druge dodatne ciljeve poput pomoći ugroženim skupinama građana*

Osjećaj socijalne pravednosti može se kod studenata najbolje razviti ako sami dođu u susret s društvenim nepravdama.³¹ Kao što je već navedeno, Pravna klinika nastoji na opipljiv način doprinijeti sustavu besplatne pravne zaštite obradom slučajeva te javnu pravopolitičku djelatnost usmjeriti na razvoj instrumenata zaštite ugroženih prava na općoj i sistemskoj razini.

U jednom je predmetu stranka sklopila ugovor o doživotnom uzdržavanju sa suprugom. Supruga je umrla čime je stranka postala jedini vlasnik etažiranoga stana i kao takva je upisana u zemljišnu knjigu. Ima sina u četrdesetima koji je nezaposlen i nasilan te se ne želi iseliti iz stana. Stranka je pitala je li dužna uzdržavati sina, kako se zaštititi od njegova nasilničkoga ponašanja, kako ga natjerati da se iseli iz stana te kako može raspolagati nekretninom u svojem vlasništvu.

Stranka je u detaljnom pravnom mišljenju na devet stranica obaviještena o pravnim mogućnostima nakon što je analizirana njezina situacija. Pravna klinika pomogla je umirovljenici slabijega imovinskog stanja i žrtve obiteljskoga nasilja upravo zbog nasilja u obitelji i teške situacije u kojoj se stranka našla. Studenti u predmetu nisu samo unaprijedili svoje pravno znanje već su i pomogli nekome kome je pomoć prijeko potrebna i tko nije mogao pomoć dobiti na drugome mjestu. Ako je išta dodana vrijednost Pravne klinike, onda je to društveni doprinos u predmetima poput ovoga.

31 Stephen Wizner, Jane Aiken, „Teaching and Doing: The Role of Law School Clinics in Enhancing Access to Justice”, *Fordham Law Review* 73, br. 3 (2004):1005, <https://core.ac.uk/download/pdf/144223744.pdf>.

5. ZAKLJUČAK

Naše je istraživanje potvrdilo da su ciljevi zacrtani 2010., kad je osnovana Pravna klinika, u cijelosti ostvareni i da možemo nakon primitka više od 15 000 predmeta i uključivanja gotovo 900 studenata u njezin rad biti zadovoljni njezinom organizacijom i rezultatima.

Empirijsko je istraživanje potvrdilo kako kliničko pravno obrazovanje na Pravnom fakultetu u Zagrebu pomaže pri razumijevanju funkcioniranja pojedinih pravnih instituta u praksi pri savladavanju gradiva obveznih i izbornih kolegija, a i da samo volontiranje ne ometa studente u polaganju ispita i ispunjavanju drugih studentskih dužnosti. Nadalje, bivši studenti kliničari ocijenili su kako je njihov poslodavac prilikom zaposlenja uzeo u obzir njihov klinički staž te takvo iskustvo karakterizirao kao pozitivan angažman tijekom studija i dobar preduvjet za stjecanje stručnih kompetencija. Nadalje, istraživanje je potvrdilo da su brojni bivši studenti kliničari u Pravnoj klinici stekli vještine strukturiranoga pisanog izražavanja te potrebne komunikacijske i socijalne vještine koje koriste i danas. Važno je upozorenje velike većine studenata da bi Pravni fakultet u Zagrebu trebao staviti veći naglasak na učenje kroz praksu premda ne nužno uvođenjem obveznoga kliničkoga pravnog obrazovanja.

Zadovoljstvo studenata i njihova pozitivna ocjena rezultat su pomno promišljene organizacijske strukture koja jamči kontinuitet i održivi koncept kliničkoga pravnog obrazovanja. Međutim, koncept je dobar i održiv samo u onoj mjeri u kojoj su dobri i ustrajni svi koji sudjeluju u njezinu radu: od studenata koji trebaju biti dovoljno motivirani i savjesni preko akademskih mentora koji trebaju pažljivo balansirati između edukativne komponente nadzora te želje za brzim i učinkovitim pružanjem točnih i potpunih savjeta sve do vodstva Pravne klinike koje treba osiguravati prisutnost u relevantnim projektima s partnerskim organizacijama. Važna je, ako ne i presudna, i podrška matične ustanove – kako u organizacijskom tako i financijskom smislu – koja u prvom desetljeću našega rada srećom nije izostala. Jednostavan je to recept koji se lako može preslikati i na druge fakultete uz malo dobre volje i puno volonterskoga angažmana. Najteže je krenuti, no zadovoljna lica studenata i njihovih stranaka dovoljan su motiv za učiniti taj sudbonosni korak unaprijed.

Alan Uzelac, Ph. D., Full Professor
Juraj Brozović, assistant
Ema Basioli, student
University of Zagreb, Faculty of Law

THE IMPACT OF CLINICAL PRACTICE AT THE FACULTY OF LAW IN ZAGREB ON THE EMPLOYABILITY OF ITS LAW GRADUATES

Summary

Clinical legal education is a practical form of teaching at law faculties in which the theoretical knowledge is applied to specific legal problems of live clients. By actively engaging in solving different social problems through clinical practice, students further develop the ability to apply their knowledge, acquire social skills and ethical values, but also general and professional competences desired in the labor market. In its first decade, the Law Clinic of the Faculty of Law University of Zagreb included more than eight hundred students who resolved over fifteen thousand cases by providing general legal information and writing written legal opinions, which all required the application of different laws and regulations. Since the impact of clinical practice at the Faculty of Law in Zagreb on employment after graduation still has not been a subject of empirical study, in the first part of the paper we will present the results of a survey on a representative sample of former clinical students and current masters of law. More precisely, we will present conclusions on the extent that clinical practice helped students in successfully completing the courses within their curriculum and extent to which it was significant for their former and current employment. In order to connect the results with the methods, goals and structure of the Law Clinic of the Faculty of Law in Zagreb, in the second part of the paper we will present case studies of seven clinical groups and then draw conclusions about key elements of clinical practice at the Faculty of Law in Zagreb.

Keywords: practical legal education, legal clinics, clinical legal education, employment of lawyers.

LITERATURA

1. Akt o organizaciji Pravne klinike Pravnog fakulteta u Zagrebu, 2014.
2. Alan Uzelac, Barbara Preložnjak. „Clinical Legal Education Between the Labor Market Demands and the Need to Contribute to Society”, izlaganje na konferenciji Međunarodne mreže za kliničko pravno obrazovanje (ENCLE) u Torinu, 20. - 21. rujna 2018.
3. Alan Uzelac, Barbara Preložnjak. „The Development of Legal Aid Systems in the Western Balkans. A Study of Controversial Reforms in Croatia and Serbia”, *Kritisk Iuss* 20, 3-4 (2012):261-287, http://www.alanuzelac.from.hr/pubs/B52_Legal%20Aid%20CroSerb_Kritisk%20juss.pdf
4. Barbara Bilić, Tena Čupić, Janko Havaš. Pravnik. „Hrvatska pravnoklinička iskustva u svjetlu dobrih europskih praksi”, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 53, br.

- 105 (2019):101-123, <https://hrcak.srce.hr/235495>
5. Barbara Preložnjak. „Clinical legal education in Croatia – from providing legal assistance to the poor to practical education of students“, *International Journal of Clinical Legal Education*, br.19 (2013):11-13.
  6. Barbara Preložnjak, Juraj Brozović. „The financial challenges of clinical legal education: an example from a zagreb law clinic“, *International Journal of Clinical Legal Education* 23, br. 4. (2016): 137-161.
  7. Domagoj Zidarević. „Nova svakodnevnica u Pravnoj klinici“, *Pro bono*, br. 12 (2020):1-3, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_12.pdf
  8. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2020. Pristupljeno 10. studenoga 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36507>
  9. *Izvedbeni plan Pravnog fakulteta u Osijeku*. Pristupljeno 5. listopada 2020. <https://www.pravos.unios.hr/integrirani-preddiplomski-i-diplomski-sveucilisni-studij/izvedbeni-plan>
  10. *Izvedbeni plan Pravnog fakulteta u Splitu*. Pristupljeno 5. listopada 2020. <http://www.pravst.unist.hr/dokumentacija/#1554217507046-dac510e3-86d5>
  11. *Izvedbeni plan Pravnog fakulteta u Zagrebu*. Pristupljeno 5. listopada 2020. https://www.pravo.unizg.hr/pravni-studij/5.godina/nastavni_plan
  12. Janet Weinstein, Linda Morton, Howard Taras, Vivian Reznik. „Teaching Teamwork to Law Students“, *J. Legal Educ.*63, br. 36 (2013):36-64, <https://jle.aals.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1092&context=home>
  13. Juraj Brozović. „Pravna klinika – odlična prilika za stjecanje praktičnih vještina već tijekom studiranja“, *Pro bono*, br. 1 (2012):1-2, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Pro_bono_1.pdf
  14. Mohammad Mahdi Meghdadi, Ahmad Erfani. „The role of legal clinics of law schools in human rights education“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 15 (2011):3014-3017, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.234>
  15. Pravilnik o studiju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
  16. R. J. Wilson. „Western Europe: Last Holdout in the Worldwide Acceptance of Clinical Legal Education“, *German Law Review* 10, br. 7 (2009): 823-846, doi:10.1017/S207183220000136X
  17. Margaret Martin Barry, Jon C. Dubin, Peter A. Joy. „Clinical Education for This Millennium: The Third Wave“, *Clinical Law Review* 7, br. 1 (2000):1-75, https://www.academia.edu/23947045/Clinical_Education_for_this_Millennium_The_Third_Wave
  18. Stephen Wizner. „The Law School Clinic: Legal Education in the Interests of Justice“, *Fordham Law Review* 70, br. 5 (2002):1929-1937, <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol70/iss5/29>
  19. Stephen Wizner, Jane Aiken. „Teaching and Doing: The Role of Law School Clinics in Enhancing Access to Justice“, *Fordham Law Review* 73, br. 3 (2004):997-1011, <https://core.ac.uk/download/pdf/144223744.pdf>
  20. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći. Narodne novine br. 143/13., 98/19.
  21. Zakon o obveznim odnosima. Narodne novine br. 35/05., 41/08., 125/11., 78/15., 29/18.